

פרדראג וראניצקי : בין יוגוסלביה לברית-המועצות

לטיבם של חילוקי-הדעות שבינינו

זאגרב

החברה המודרנית הוסיפה על ההשגים הטכניים המפליאים שלה עוד אחד : כשרון עצום לקרוא תופעות חברתיות בשמות לא־להן.

אף שהחברה כבר החלה לנער חצנה מן המכשירים החלודים של הדתות המסורתיות, עדיין היא שרויה באותה דרגה עכר'מית של חשיבה. אלא שאת מקומן של הדתות המסורתיות תופסות והולכות דתות סוציאליות ופוליטיות. יהיה שמן כאשר יהיה — „העולם החפשי“, „הדמוקרטיה המערבית“, „האדם הסוציאליסטי החפשי של הגוש המזרחי“, „החברה שעל סף הקומוניזם“, או שמות אחרים של אלילים חברתיים — לכולן אותן סיבות וכוונות חברתיות : הצורך במיסטיפיקציה, כיודעים או בלא־יודעים, אחת היא לגבי מצב חברתי מסוים.

כל המיסטיפיקציות האלו מוצאות להן על הרוב, בדומה לדתות הקודמות, קרקע פוריה. האדם בן־זמננו עודו איש דתי, בין במובן המסורתי בין במובן הפוליטי של ימינו. ההזדקקות לדת היתה מאז ותהיה תמיד ביטוי למצב מסוים של האדם — לחוסר־חירות. יהיה חוסר החירות תוצאה של אי־ודאות ותלות בטבע, או של חוסר־בטחון ותלות באיזו מן הספירות של חיי החברה, המעמד או המדינה, או ביחיד בעל עצמה — שרשו של צורך אנושי זה תמיד היה ברגש של חוסר־אונים.

עד היום היה כוח שליטתו של האדם חלקי בלבד. כוח כשרון זה או אחר שלו, שליטתה המצומצמת של קבוצה מסוימת — אשר היחיד שוב בטל בה בתוך הכלל — לא היתה בהם יכולת להגשים את מלוא עצמתו. את החסר לו האציל על ספירות אחרות, של מעלה או של מטה. פגימות עצמתו חייבה אותו, וכל זמן שתישאר בעינה גם תחייבו, להישען על משהו „טוטאלי“, „שלם“, „מושלם“ ו„כל־יכול“, משהו שיהיה משענת לקיומו חסר־הבטחון. כל אלה אינם בעצם אלא צורות של ניפור (אליאנציה) בכל המשטרים החברתיים עד היום הזה.

הנה כך הצורות השונות של מיסטיפיקציה דתית, מדעית או פוליטית אך מלמדות הן בעקפים על טיבו של הקיום האנושי. כל עקמומיות העולם המודרני, החל באינטלקטואליות וכלה במוסריות, אינן אלא תוצאה של קיום אנושי קרוע ומרוקן מעצמו.

אם בא הסוציאליזם של מארקס להתגבר על מצב זה ולבטלו, אם נשען על ההכרה שהתגברות זו נתאפשרה על-ידי התפתחות האנושות בתקופתנו, הרי נוכל לבטא כמעט על רגל אחת את מהותם של חילוקי-הדעות בינינו לבין הגוש הסובייטי, שכן למעשה המדובר הוא בהבנת המשמעות הזאת ובמימושה.

♦♦

הסוציאליזם אין פירושו סתם חברה שתבוא על מקומה של חברה ישנה, פשוט מתוך כורח כלכלי, ורק תבצע ארגון חדש של הייצור. החברה החדשה חייבת גם להתחיל בביטול יסודי של אותו מצב בלתי-אנושי של האדם.

מניעי הסכסוך וחילוקי-הדעות האלה נשארים סמויים מעיני רבים, בפרט מחוץ ליוגוסלביה. למבט ראשון — והניתוח מתעכב במה שמתגלה למבט ראשון — נראה כאילו המדובר הוא בהגנה על עצמאות לאומית, בחילוקי-דעות בתחום מדיניות-החוץ או ההלכה, אולם כל אלה אינם אלא פועל-יוצא מתהליך מעמיק ומניגוד יסודי יותר — ניגוד בין מגמות היסטוריות מסוימות.

הדבר שברגע הראשון של ההתנגשות (בשנת 1948) נראה עדיין גם בעינינו-ראנו בלתי-ברור, בלתי-מוגדר ומוזר ביותר, התלבן והוסיף בהירות מאז. ניגודים התפתחו, קליפות של נוסחות נשרו. מראה העולם המודרני ומגמותיו כמו גם אופי הסכסוך שבינינו נסתמנו בקווים אחרים, ברורים יותר ויותר.

הכרח היה בעצם להשליך מורשה דוגמתית שלמה, שנתחשלה בקפידה והוטלה עלינו בלא רתיעה בתקופת מה-שקריו סטאליניזם. הן להלכה הן למעשה הורגש צורך מפורש ב„שינוי כל הערכים העיקריים“ שהטיפו להם בשם המארקסיזם.

ניתוח ההתפתחות החדשה של הקפיטליזם, דרכי המהפכה הסוציאליסטית, הלכות המדינה, משמעות הדיקטטורה של הפרולטריון, המפלגה, האדם בסוציאליזם והשאיפות האינטלקטואליות שלו — את כל אלה העמיד הסכסוך הזה בהארה חדשה.

כיום מקובל ביותר בגוש המזרחי הכינוי „רביזיוניזם“ לגבי התפתחותנו החברתית-הכלכלית וגישתנו האידאית. אם רביזיוניזם פירושו השאיפה להתרחקות מרעיונות-היסוד של המרקסיזם, שלילת המארקסיזם, הרי צדק סארטר ב„שאלות השיטה“ כשקבע שנסיון כזה הוא בלתי-היסטורי וקצר-ראי מבחינת המחשב, מפני שהמארקסיזם הוא ביטוי חי של העולם בן-זמננו, הוא בקרתו ופתרונו. ואם מצויה רביזיה במובן של חניטה דוגמתית של המארקסיזם, הריהי ביטוי למשבר חברתי מסוים ולסתירותיו, תפקידנו לחקור ולדרוש היכן נמצאת תופעה זו.

הפוחות המהפכניים של עמנו חיסלו את חשבונותיהם עם הקאפיטליזם — על-ידי שלילתו במהפכה. אין אותם כוחות מהפכניים עצמם מחזירים את המהפכה אל יחסי החברה הקדומים. דבר כזה לא אירע מעולם ולעולם לא יקרה. דווקא משום כך כל המאמצים לפרש אותנו בין כשיבה אל הקאפיטליזם בין כבעל-בריתו של האימפריאליזם וכדומה אינם אלא סכלות מבחינה פוליטית ומחשבתית.

הפולמוס סובב על ציר אחר לגמרי: על יחסם של הכוחות המהפכניים אל יציר-כפיהם, על השלבים והשיטות למימוש המיבצע שהתחילו בו. זו הנקודה המעניינת ביותר לא אותנו בלבד אלא את כל העולם המתקדם של ימינו. זוהי השאלה של משמעות המהפכה הסוציאליסטית ומשמעות הסוציאליזם.

במה שקרוי המחנה הסוציאליסטי נוהגים כיום להדגים את התפתחות הסוציאליזם במספרים — החל בתפוקת הפלדה, החלב והחטים וכלה במספר בתי-החרושת ועצמת הצבא. מן-הסתם מניחים הם כי הסוציאליזם כבר נבנה ועתה צריך רק לבצרו מבחינה כלכלית. הם שוכחים כי גם הסוציאליזם הוא קטגוריה היסטורית, כלומר תהליך, וכי כל ההשגים האלה, יהיו אשר יהיו, אינם מוכיחים אף במשהו את קיומם של סוציאליזם, יחסי חברה סוציאליסטיים, פרספקטיבה אנושית חדשה.

אין מארקסיסטים עקיבים יכולים להסתפק בפתרונות כאלה. שהרי אף-על-פי שגם הקפיטליזם עצמו גילה ומגלה אפשרויות מפליאות בתחום הקידמה הטכנית, הריהו בכל-זאת כיום חברה אנאכרוניסטית מנקודת-ראות היסטורית. עם כל השגיו החמריים, עם כל שיטפח את ערכי החופש — נשאת החברה הקאפיטליסטית חברה של ניפור גמור, שממנו נובעות כל המסקנות האחרות שהעולם המודרני שוב אינו יכול לשאתן.

מן הניפור הכלכלי והמדיני נובעות כל התופעות האחרות (משברים, מלחמות, השפלת האישיות, יחס בלתי-אנושי אל האדם) אשר לא זו בלבד שהן הורסות מה שנוצר אלא שהן גם משפילות את אישיותו של האדם במידה שאין למעלה ממנה. על רקע זה צומחים ומתעצמים הניפורים האידיאולוגיים (החל בדתיים וכלה בפילוסופיים), המיסטיפיקציות לצורותיהן, ואלה אך מוסיפים על השפלת האדם ועל הרגשת הרפיון וחוסר-הישע.

תחת שיהיה האדם המודרני מפתח בנפשו בטחון-עצמי, כיוצר הממשי של האלים ושל ההיסטוריה האנושית, פועלים עתה מנגנונים היסטוריים, פוליטיים ואידיאולוגיים למיניהם הבאים להשאירו על דרגת ההכנעה הנדרשת. נוהגים באדם כאילו הוא קטין וכופים עליו אפוטרופסים חברתיים שונים. האדם הממשי הוא בעצם ענק שנוטלים ממנו שיטתית את הכרת כוחו ועצמתו. ממציאים לו אומנות ומטפלות, אמצעי דפוס וטכניקה למיניהם, ובלבד שיישאר בדרגת הילדותיות.

תכלית הסוציאליזם היא לבטל קודם כל את יסוד הניפור לכל צורותיו, כלומר: חוסר-אונים, ילדותיות, אי-ודאות, כפיפות, מיסטיפיקציה, השפלה, יחס בלתי-אנושי. ההומאניזם החדש הכרח שיתבטא בביטולן ודחיקתן של התופעות השליליות שנוכרו למעלה, וכאן נקודת-הכובד של חילוקי-הדעות שבינינו.

הביורוקראטיזם הסטאליני, ככל ביורוקראטיזם, על-כרחו הוא רואה את העולם במישור של מתימטיקה אלמנטרית והוא סבור כי באמצעים מסוג זה יוכל לפתור את כל הבעיות של דיאלקטיקה חברתית מסובכת. הפשטנות והדוגמתיות הם הקווים האפייניים העיקריים של כל שאיפה להכריז על אמיתות „אקס-קאטורה“.

ההתפארות בת שלושים השנה, כי סתירות הקאפיטליזם מן ההכרח שתבואנה על פתרון בסוציאליזם, כי המדינה בסוציאליזם היא מעצם מהותה דיקטטורה של הפולטריון (כשם שגם כל מדינה אחרת מהותה היא דיקטטורה של מעמד מסוים), שאינה יכולה להיעלם מיד וכו' וכו', כבר נעשתה לא רק משעממת עד כדי בחילה אלא גם — וזה העיקר — בלתי-מספקת, משום שכל אלו אינן אלא האמיתות הכלליות ביותר של המארקסיזם.

המארקסיזם אינו מין מתכון, מין „דאוס אַקס מאכניה“, הפותר כל בעיה על-ידי שימוש פשוט בנוסחות כלליות. כשם שגם ההיסטוריה איננה מכניזם המתגלגל בכיוון אחד ובלא רתיעה בדרך כבושה, בלי שום סטיות ונסיות לצדדים, בלי האטה ובלי האצה.

דווקא מחמת הכלליות הריקה, ההפשטה והדוגמיות נשארו שנים-שלושה העשורים האחרונים כספר החתום בעיני הסטאליניזם.

כי הנה במקום שהיו הכוחות שוחרי הקידמה חלשים מכדי לפתור את סתירות הקאפיטליזם בדרך של מהפכה התחיל העולם הבורגני לפתור במסגרת משטר של, בדרך של חיוק סמכותו של מנגנון השלטון שלו — המדינה, תהליך זה, תהליך הקאפיטליזם הממלכתי — שנעלם כמעט לחלוטים מעיני הדוגמיות המזרחית — מכניס בהכרח שורה של תיקונים, תופעות ומגמות חדשות בראיית העולם בן-זמננו. עם זאת הרי אפילו היו מגמות האטאטיזם על קרקע הקאפיטליזם מגיעות עד למסקנותיהן האחרונות, כלומר עד להלאמה גמורה של ההון — גם אז לא היתה בעית העולם המודרני באה על פתרונה.

אטאטיזם — אפילו הוא מתגשם בצורות דמוקרטיות נרחבות — אין פירושו אלא צעד נוסף בדרך של אירגון העבודה בחברה ושל התפתחות הבעלות. בתוך כך פירושו גם ריכוז כל כוחות השליטה הנפרדים של הקאפיטליסטים הבודדים בכוח שליטה אחד ויחיד על בני-האדם, רכוז כל התלויות הנפרדות בתלות אחת ויחידה — בכוח חברתי מרכזי, ביורוקרטי, אטאטיסטי וכלי-יכול. ניפורו של האדם אינו מתבטל, לא הוא ולא צורותיו ומסקנותיו כולן, החברה אך מגיעה בכך עד לנקודה הסופית שממנה מוליכה הדרך לסוציאליזם בלבד, כלומר למשטר המבטל את תלות האדם ואת כפיפותו.

טיפוס אחר של התגברות על הקאפיטליזם האינדיבידואלי הוא מהפכה סוציאליסטית בלתי-אמצעית, ואולם, גם אם הצליחה המהפכה הרי נעשה בזה המאמץ הראשון בלבד. קל הוא לאין-ערעור לוותר על כל זכויות-היתר בעויות היסטורית חד-פעמית, במאמץ רגעי של כל כוח המרץ האנושי, מאשר להתמיד בכל התכונות המהפכניות הללו במשך תהליך הבינוי של העולם החדש, שהוא תהליך ממושך, מסובך, קשה ורוע סכנות.

האדם בן-זמננו עוזר עמוס יתר על המידה עומס מיושן של מסורת, השקפות והרגשות ולא תמיד יכול הוא להבין את ההכרח להתאפק ולכבוש את יצרו בהיות

השלטון בידינו. לא זו בלבד שהשלטון מעביר את האדם על דעתו אלא שגם האדם עדיין אינו האדם החדש. זה ששום דבר לא יעבירו על דעתו. מידת ההשפעה שהשלטון משפיע על האדם היא קנה-המידה המעולה ביותר לגודל נפשו. יחסיה-החברה החדשים, הסוציאליסטיים לא יתממשו על-ידי שנתן בידיהם של בני-אדם קונטרס סוציאליסטי של שאלות-ותשובות, המטיף למוסר חדש ולהומאניזם חדש; יש צורך ליצור את כל התנאים המוקדמים, הכלכליים והאחרים, ואת כל הדפוסים שימנעו תהליך אחר וסותר. זוהי, בעצם, שאלת-הגורל של המהפכה עצמה. הסתירה במצב הנוכחי של הסוציאליזם נובעת מחוסר ההבנה לבעיית-יסוד זו. עשרות בשנים לימד הסטאליניזם את הפרולטריון העולמי לחזור על ההכללות העיוניות של המעשה הסובייטי. נקודת-המוצא היתה הגישה הפרגמטית-הפוליטית הפשוטה: הואיל והמפלגה הקומוניסטית בברית-המועצות עומדת בראש בינויו של המשטר החברתי, הרי שהמעשה הזה הוא גם אבן-הבוחן הקובעת מהו סוציאליזם. אף רגע לא העלו על הדעת את השאלה: וכאשר ארץ אחרת, למשל, תתחיל בבנין הסוציאליזם, בראשות מפלגתה המהפכנית, ובינוי זה יהיה שונה בהרבה מבינוי המדינה הראשונה, איזוהו המעשה שעל-פיו ייקבע או סוציאליזם מהו? מכל-מקום אין די באבן-הבוחן של המעשה, ואבן-הבוחן האחרת — רעיון הסוציאליזם המארקסיסטי, לאחר העמקתו, עיבודו-פירוטו ופירושו המדויק — נדחק הצדה ועל מקומו באה האפולוגיה של המעשה האחד והיחיד. כיום שוב ניצבת לפני הכוחות הסוציאליסטיים השאלה: מה ואיך? מן הצד האחד, מה מהותו של התהליך הסוציאליסטי, ומצד שני — כיצד מגשימים אותו.

**

הבקורת המורתחת על מה שמכונה רביזיוניזם מוכיחה שוב כי זו כמעט בעיית-המפתח של זמננו. כשהעלינו את הטענה שבעיית ניכורו של האדם היא אחת מבעיות-המפתח של המארקסיזם, ומתוך כך גם של הסוציאליזם, השיבו לנו: לא, זו היא התפלספות. מלחמת-המעמדות, הדיקטטורה של הפרולטריון — אלו הן שאלות-המפתח.

בעלי-דבבנו עדיין לא הבינו — וגם על כך סובב צירם של חילוקי-הדעות שבינינו — מהי, בעצם, משמעות הדיקטטורה של הפרולטריון. אם משמעותה היא ביצורה המתמיד, כפי שהם טוענים, הרי פירוש הדבר ביצור המדינה. כנגד כל המארקסיסטים הגדולים הכריז סטאלין על הנחה זו ונימוקו אתו, כי בסוציאליזם „מלחמת-המעמדות מחמירה והולכת“, ושעל כן שעה שהסוציאליזם צריך — החל בהלאמה והפקעת ההון והלאה — להפוך בהדרגה בני-אדם לאזרחים שווי-זכויות, הוא נדון על פי תורה זו לפתח מידה גוברת והולכת של מחלוקת ואיבה בתוך מסגרתו שלו, ובכך ראו תוצאה הגיונית של ההשקפה הסוציאליסטית. כיום הם מבטלים את האבסורד הזה, אך עם זה מחזיקים הם במסקנות הנובעות

מאותה הנחה, שאם לא כן מה טעם לבצר את המדינה אם מלחמת-המעמדות פגה והולכת בסוציאליזם?

המדינה היתה מאז ומעולם, וכן תהיה גם לעתיד לבוא, מנגנון ומכשיר ביד המעמד השליט, או — ברגעים נדירים של שיווי-משקל חברתי — גוף שמעל למעמדות. במקרה הראשון היה ביצור המדינה בא להגביר את שלטון הפרולטריון על יתר המעמדות והשכבות (ויש להביא בחשבון כי אלו הן בעיקר שכבות עמלות: האיכרים, האינטליגנציה וכו'). בזה היה הפרולטריון בוגד ביעודו ההיסטורי, שהוא לבטל גם את עצמו כמעמד ולבטל בכך גם כל שלטון מעמדי שהוא (אם נגרוס, כפי שגם טוענים למעשה, כי מעמדות ושכבות אלה קשורים דרך-כלל בברית עם הפרולטריון — נשאלת השאלה כלום יש צורך לבצר את המנגנון השלטוני בגלל קומץ היסודות משוללי המעמד?).

במקרה האחר, ביצור המדינה פירושו ביורוקרטיזציה של המנגנון השלטוני הממלכתי העצום, כלומר היעצרות התהליך התחילי של המהפכה בשלב הריכוז המוחלט של השלטון והכוונת הצדדים היסודיים של חיי החברה.

אכן, בתחילת התהליך הסוציאליסטי המהפכני בארצות אירופה היה הכרח בהתערבותם של הכוחות המהפכניים על-מנת לסיים בהצלחה את המהפכה ולפתוח בבינוי מתוכנן, אך כל היעצרות על דרג זה פירושה פתרון בלתי-נכון לשאלה של הגשמת הסוציאליזם עצמו. ואם מבקש מישהו למצוא גורמים נוספים של מחלוקת בינינו, כאן הם.

המדינה היא אחת מצורות ניכורו של האדם — הניכור הפוליטי. הריהי שלטון על האדם, ועם זאת היא יציר-כפיו של האדם. אין פירוש הדבר כי לא נודע למדינה בעבר כל תפקיד מקדם בהתפתחות החברה או כי ניטל ממנה תפקיד זה כיום. כל מדינה מילאה בהמשך ההיסטוריה תפקיד היסטורי מסוים. כיון שמילאה אותו, נעשתה מיותרת מנקודת-ראות היסטורית. תפקידה של המדינה הסוציאליסטית הוא להניח את כל היסודות לביטול ניכורו של האדם.

המארקסיסטים במזרח אף לא שאלו עצמם מה פירושו של דבר זה. עד היום סבורים הם כי בעית ניכורו של האדם היא פשוט כמין בת-קול להגליון. עדיין לא הגיעו כלל לידי הכרה כי תפקידה הראשוני של המדינה הסוציאליסטית איננו לייצר כ-רוך טונות חטים ולהדביק את ארצות-הברית, למשל, מבחינת ההכנסה הלאומית לגולגולת.

ואולם תפקידה של המדינה הסוציאליסטית הוא להגשים את שלטון העם, ושלטון זה אינו מתגשם על-ידי שנותנים לבני-אדם זכות להצביע בעד אלה שישלטו עליהם או „בשמם“ אלא בכך שישלטו הם עצמם בכל תחום-יסוד של החיים: בתחום הכלכלי, המדיני, התרבותי וכו'. המטרה היא שעל-ידי שיתחילו הם עצמם לשלוט על עצמם תתחיל גוויעת השלטון עליהם; שמתוך הרגשה גוברת והולכת שהם הגורמים הממשיים בהיסטוריה שלהם ישתחררו מכל האשליות ההיסטוריות, מכל

צורת הפטישיזם: האידיאולוגיה הדתית המדינית; שיכוננו בנפשם את כבוד האדם, המצוי רק אצל אדם בן-חורין השולט על עצמו. זה שגורלו תלוי לא בכוח ממלכתי זה או אחר, בגופים ביורוקרטיים או במצבי-רוח של ראשי המנגנון, אלא בקולקטיב שהוא עצמו חבר שווה-זכויות בו.

אין הכוונה להשליך את המדינה לגרוטאות. רחוקים אנו מכל ההזיות האנארכיסטיות. כשם שאנו יודעים כי בתנאים הנוכחיים של ההתפתחות ההיסטורית מן הדין שישמשו ויתקיימו יסודות השלטון הממלכתי שאין לפגוע בהם, כך גם ברור לנו כי ההתגברות הזאת על הצורות השונות של ניפור על-ידי גוויעת המדינה היא תהליך ממושך.

עם זאת, הכרח להתחיל בו מיד. התהליך הנגדי גורר אחריו, מתוך הגיונה הפנימי של ההתפתחות, הסתעפות, חיזוק, ביורוקראטיזציה של המנגנון הממלכתי האדרי, עד שלא זו בלבד שבחלקו הוא נעשה טפיל מיותר אלא שהוא גם מקבל ונוטל לעצמו סמכויות הסותרות את מהות התהליך הסוציאליסטי.

ככל שירבה השלטון שבידי הביורוקרטיה הממלכתית כן יתמעט השלטון שבידי המוני העמלים. ככל שתגבר הכוונת התהליך הכלכלי והחברתי בכל תחומי החיים מצד המרכז הממלכתי, כך תפחת אפשרות הכוונתם של החיים האלה על-ידי המעוניינים הישרים ביותר. כל כמה שהכרת ערכה, עצמתה הכלי-יכולה וכושר יצירתה ההיסטורי של הביורוקרטיה מפותחת יותר, כך מפגרת יותר הכרת האדם העובד בכוחו ובכושר-יצירתו שלו עצמו. ככל שרבה החירות בצד אחד, כן היא פוחתת במשנהו. זהו עצם-עצמה של הבעיה. פירוש הרבר הוא שהתהליך הסוציאליסטי נעצר בשלבי תחילתו ושמתבצר דווקא אותו שלב בהתפתחות המסתיים בהכרח באטאטיזם ביורוקראטי. וכבר הוסבר שהאטאטיזם אינו פותר את משימתו ואת יעודו ההיסטורי של הסוציאליזם.

עצמתה הכלי-יכולה של הביורוקרטיה האטאטיסטית הורסת את ההתפתחות החפשית של הפרט ושל החברה גם יחד, ככל שאר הצורות של שלטון בלתי-מוגבל של חלק אחד מן החברה על יתר חלקיה; רק שבמקרים הידועים בימינו עצמה זו מקיפה יותר, מאורגנת יותר, ריפונית יותר. הפרט אובד בתוך הלויתן המודרני הזה. הוא נעשה מוציא-לפועל של הנחיות ההנהגה ורעיונותיה. כשם שהיחיד בתורת הגל היה פרט זעיר בתהליך כללי בלבד, כך נהפך היחיד גם באטאטיזם מכשיר למימוש תכניות של החוגים העליונים בלבד. כל פרט בחייו מתוכנן וקבוע בהנחיות מגבוה. היחיד שוב אינו מפרש את שאפותיו, משאלותיו וצרכיו אלא רק מגשים את הפירוש שכבר ניתן להם.

וכמו שפל מדינה היתה נשענת על אישיות מרכזית, אין לך דבר הגיוני יותר מהישענות זו גם במצבים אלה שנקודת-המוצא שלהם היא המהפכה הסוציאליסטית. פולחן-האישיות אינו אלא המסקנה הקיצונית של משטר זה, ואין לראות בו מקרה או מורסה בגוף סוציאליסטי בריא.

הניוון האטאטיסטי של הסוציאליזם אינו משנה במאומה את הממשות של ניפור האדם. התלות הטוטאלית של היחיד מולידה דת — כבכל המשטרים החברתיים הקודמים. פולחן האישיות אינו אלא הצורה המדינית של הדתיות באטאטיזם.

המשימה ההיסטורית של הסוציאליזם היא מלחמה נגד כל מיסטיפיקציה. תחת זאת היה, ונמשך, המאמץ להגיש לאנושות „פְּטִישִׁים” חדשים: אישיות, מפלגה, מדינה, קולקטיב. אנו, המארקסיסטים היוגוסלבים, התיחסנו בתכלית הרצינות לעבר ולהווה שלנו. לכן אנו משתדלים לחנך את עצמנו ואת זולתנו להתנגדות לכל אנאכרוניזם היסטורי, לכל החלפה של מיסטיפיקציה אחת בחברתה.

האנושות זחלה כבר דִּי־והוּתָר בספירות המעורפלות של המסתורין לצורותיו, של מושגי ההמון־הגייבור, של התבטלות ופולחן סוציאלי, של מורד־לב ויהירות שחצנית. בשלב זה של הציביליזציה מסוגלת האנושות ליטול על עצמה את כל מעמסת ההיסטוריה והאמת, להיפטר מכל האפורטופסים הנמצים ש„רכבו” עליה עד היום, להכיר הכרה שלמה, ולקבוע הלכה למעשה, כי האדם הוא יוצר כל הערכים, ההיסטוריים והאידיאולוגיים כאחד.

לולא היה הדבר כך לא היו הרעיון היסודי של הסוציאליזם וחזונו כי אם הזיה, אוטופיה, והמארקסיזם כולו לא היה אלא ירי־אור שאינו קולע לממשות בלתי־אמצעית אלא מתעופף אל מרחקיו של עתיד מפוקפק.

אכן, אנחנו בונים את מושגינו כמו גם את מאבקנו דווקא על יסוד הכרתנו כי המארקסיזם הוא מציאותי ונכון. לכן אנו מתנגדים לטוטאליטריות בחיי החברה. אנו סבורים שאין היא הכרח בלתי־נמנע ושמצאית צורות אחרות של חיי חברה מעוררת כוחות יוצרים יותר, מפותחים יותר, סוציאליסטיים יותר.

הביורוקראטיזם האטאטיסטי, ואפילו נקודת־מוצאו אידיאליסטית, מצמיח בכורח הגיונו הפנימי את כל התופעות הנודעות של השלטון הסובייטי: התמזגות וביורוקראטיזציה של המדינה והמפלגה, עליונות מוחלטת של הרשות המבצעת, כפרי־פוטיומקין פרלמנטריים, הכנעת כל חיי החברה להנחיות ותכניות מרכזיות.

הגשמתו של תהליך זה מצריכה את המיסטיפיקציה, את סטאלין היודע־הכל ואת המפלגה ככוח עילאי וכפוסק מוחלט. ארגון פוליטי, שהוא כשלעצמו מחויב המציאות, ביטוי עליון של תודעה מהפכנית ושאיפה להומאניזם חדש, שברגעים היסטוריים אלה הוא המארגן והיוזם הפוליטי העיקרי, נוטל לו בדרך זו סמכויות שונות, שמטבע מכנהו ותכליתו אינן לפי כוחו.

בריפוז האטאטיסטי הכללי שיוו לראשי הארגון הזה בהכרח את כל התכונות העילאיות ביותר, שאם לא כן איך היו הללו „מכוונים” את כל החיים? על ברכי הסטאליניזם התפשט והתבצר כל אותו מיתוס, שקודם־לכן לא היה בנמצא כלל. לא מארקס, לא לנין, אף לא אחד מהוגי־הדעות המארקסיסטיים היוצרים, לא קבעו כי למדינה ולמפלגה סוציאליסטית יאה כוח הכרעה טוטאלי. המחלוקת אינה בשאלה אם הכוחות המהפכניים ביותר ובעלי ההכרה המפותחת ביותר (המפלגה) יהיו בראש

ההנהגה גם לאחר המהפכה. המחלוקת היא בשאלה כיצד מנהיגים. המחלוקת היא בכך שאנו נגד התמוגות המדינה והמפלגה, נגד הפיכת המפלגה לשלטון טוטאלי. המחלוקת היא בכך שאנו רואים בתפקיד-ההנהגה של המפלגה את הפעלתה של המפלגה בתחום חינוכם והכשרתם של אנשים עובדים למען יכוונו את חייהם באמצעות ארגוני-חברה שונים, ולא כדי לבטל את כל הדפוסים והמסגרות הללו.

על פי איזה כורח היסטורי צריכים ראשי המפלגה-המדינה (שעליהם מוטלת בין כה וכה המשימה ההיסטורית הנכבדה של ההנהגה היסודית של הבינוי הסוציאליסטי) לפסוק פסקים „שאינם ניתנים לערעור“ על בעיות פילוסופיות, סוציאולוגיות, היסטוריות וכו' שאינן בסמכותו של שום אדם, של שום בית-דין, אלא אך ורק בסמכות ההתפתחות החפשית של היצירה המדעית והאמנותית.

בניידורנו לא בנקל ישכחו את ההערכה „הריבונית“ שלפיה היתה הפילוסופיה האידיאליסטית הגרמנית הקלאסית ביטוי ריאקציוני של הפיאודליזם הפרוסי האבסולוטיסטי, שהיה ריאקציוני כמוה, שלפיה כל הפילוסופיה שקדמה למארקס היא בלתי-מדעית, ושכל האמנות המודרנית היא ניוון בורגני סתם, או את ההערכות הסותרות של ההיטלריוזם ומלחמת-העולם השניה, הערכת המציאות היוגוסלבית כפאשיסטית בשנת 1948 והשימוש הנוכחי במושגים הלקוחים מיוון הקדומה כדי להעריך את תפקידה ההיסטורי וכו'.

לדאבון-הלב, גם המוחות המעולים ביותר נכנעו בעל-כרחם להערכות אלו, בין מתוך משמעת בין מחמת לחץ. זו גם התנצלותו ההיסטורית של לוקאץ' באשר לאותו מקרה בו פסק סטאלין שתלמודו של הגל הוא בבחינת ריאקציה אריסטוקרטית, אף שידע כי זו גירסה סוציאולוגית מכניסטית גסה וחסרת-שחר, וכן באשר להעמדת כל הפילוסופיה והסוציולוגיה של מארקס על קוים פשטניים ספורים בלבד.

אולם, מאיין בא בסוציאליזם הצורך להיענות למאמץ המדעי — שמטרתו אמת — בדרך של צווים ביורוקראטיים? כלום לא ברור הוא שיצירת המיתוס הממלכתי-המפלגתי, האישיות הכליידועת וכדומה מביאה למתן צווים המכוונים את כל המאמצים שבחיים — אשר בסוציאליזם, מכל-מקום, דין הוא שייחנו מחופש הביטוי — כשם שגם היתר ההתערבות הזאת בדרך של צווים פירושה השלמה עם רפיון-השכל ועם הצורות החדשות של תלות האדם? על פי איזה הגיון היסטורי מכריז הסוציאליזם — שהוא חברה שבה נמשך התהליך של שחרור האדם — על אימת ה„אוטוריטטים“, מטיל פתרונות על המדע ואינו מרשה ביטוי חפשי להלכי-מחשבה מדעיים ואמנותיים? על פי איזה הגיון מסכנת התפתחות חפשית של המדע את החברה שהיא מתקדמת ומנצחת מנקודת-ראות היסטורית?!

בכללו של דבר נעשה הסוציאליזם כמין דבר-והיפוכו. המלים הרמות על שחרור האדם, האדם החדש וההומאניזם הופכות מליצות מתקתקות, מופשטות וחסרות-ממשות. נוצרת אידיאולוגיה אטאטיסטית המוחדרת למוחו של הפרט בכל דרכי החיים.

מצד אחד מדברים אליו על השליחות המשחררת של הסוציאליזם ומצד שני כופים אותו להאמין שבעלות המדינה היא הצורה העליונה של בעלות סוציאליסטית, וזה עם הבעלות החברתית; כי הביורוקראטיה הממלכתית היא הכוח המדריך היחיד והיסודי המכוון את הכל; כי „שבעת הקווים” של סטאלין הם ההשג העליון של הפילוסופיה העולמית; כי בסוציאליזם קיים תיאום בין כוחות הייצור ויחסי הייצור; כי למשטרה המיוחדת מגיע שלטון בלתי־מוגבל; כי צריך לחשוב רק בקטגוריות שנקבעו מלמעלה ולכתוב רק בקטגוריות שנקבעו מלמעלה ולכתוב ולצייר רק לפי תורת הריאליזם הסוציאליסטי; כי הקומוניסטים היוגוסלביים בגדו במהפכה וכי הם סוכני האימפריאליזם, ועוד כיוצא באלה פניני החכמה וההערכה הביורוקראטית.

הבקורת היוגוסלבית נתונה להתקפה ביורוקראטית והוכרזה רביזיוניסטית. מאיין להם להללו הזכות להכריז על צורותיהם שלהם כמופת לעולם ולהטיל אותן בכוח על כל יתר העמים כמוה־דרך יחיד? זכות זו הם נוטלים לעצמם רק בתורת המשך למעשה האזורפאציה שלהם בארצם־הם — המשך ליהירות ולשלטון בלתי־המוגבל של הביורוקראטיה.

יהירותה של ביורוקראטיה אינה יודעת גבול, ממש כשם שמנגוני־שלטון חברתיים מוצאים להם תמיד אידיאלוגים ומיסטיפיקטורים משלהם. האידיאלוגים אף הוכיחו את ההכרח העיוני בקיומו של „המחנה”, אף־על־פי שאין הוא כורח היסטורי בשום פנים ואופן. לאחר שיצרו תמונה אידיאלית של עצמם, ראו צורך להטיל את האידיאל הזה גם על כל זולתם. הם שכחו כי המארקסיסטים, מכל מקום, ויתרו מזמן על מיי־קודש ושליחת־אונס לגן־העדן, וכשם שסירבנו בעבר ואנו מסרבים כיום לקבל את כל התורות שהזכרנו כאן, לפחות בקווים כלליים, כך התנגדנו ואנו מתנגדים למסקנה ההגיונית שלהן — ל„מחנה”. הצטרפות או אי־הצטרפות לגושים אינה סעיף יסודי בחילוקי־הדעות שבינינו. אין היא אלא תוצאה מחילוקי־הדעות המהותיים. אין אנו יכולים להצטרף לשום אחד משני הגושים משום שאין אנו משחקים בקלפים היסטוריים זהים. אין אנו יכולים להיות הסוס הטרואני לא לאלה וגם לא לאלה, משום שאנו ממלאים את תפקידנו בלבד.

אחת המשימות ההיסטוריות של הסוציאליזם, ומתוך כך — של המארקסיסטים, היא מלחמה בכל פטישיזציה: של אישיות, של קבוצות, של המדינה וכן של כל דבר אחר; בהירות וחירות של ההגדרה המדעית, של משמעותו ואפיו של כל צעה, כל שלב; ניתוח תכנה של כל מחשבה, שום אפריזריום מחשבתי. משיבים לנו כי זהו מיתוס בורגני על חופש המדע מן האידיאלוגיה, כלומר מן המארקסיות. אכן, זהו חופש המדע ממארקסיות חתום ומאובן, מרוח הסותרת במהותה את המארקסיות. אין פירוש הדבר הכרזה על אנארכיה. אין פירוש הדבר פיטור המארקסיסט מהתחייבותו ללחום למען פירוש מדעי של העולם והאדם. אבל, דווקא

משום שאנו מתיצבים על קרקע המאטריאליזם והדיאלקטיקה, דווקא משום שפעילותנו העיונית מכוונת באפיק המאבק על הגישה המדעית, כלומר המארקסיסטית, בטבע ובאדם, דווקא משום כך אנו מתנגדים לכל קביעה אדמיניסטרטיבית של עמדות ופתרונות במדע. ספרי־הלימוד המוסמכים למיניהם, מסטאלין והלאה, אינם אלא מראית־עין של מדעיות וערך עיוני. מוצרים ספרותיים אלה מפגרים אחרי כוח־ההשגה של המאה העשרים.

אין דבר זה נוסך עלינו מבוכה או יאוש ואין אנו נגררים אחרי המצאת „איזמים“ חדשים. עם זאת גם יודעים אנו את קשיי המשימות המוטלות עלינו.

בסך־הכל — רחבה היא הקשת של חילוקי־הדעות שבינינו. במרכז כולם ניצבת, כפי שראינו, שאלת מהותו של הסוציאליזם: שחרור האדם, הבעיה של שלילת ניפורו.

האטאטיזם והסוציאליזם הם כיום שתי מגמות מקבילות ורצופות בהתפתחותו של זמננו: האחת כסיום הישן, השנייה כתחילתו של החדש.

תפקידם היסודי של הכוחות הסוציאליסטיים הוא להתגבר על האטאטיזם במקום שהתפתח ולמנעו במקום שהוא נובט וצומח.

האטאטיזם, תהיה נקודת־מוצאו אשר תהיה, עלול גם להתגבר לזמן־מה על המגמה האחרת. אין זו סיבה מספקת לזהותו עם הסוציאליזם, כמו שאין טעם לראות בו את הביטוי ההיסטורי העליון של ימינו רק משום שניצח.

לא תמיד המנצחים בהיסטוריה הם גם המנצחים ההיסטוריים. דווקא משום שאנו משוכנעים כי אפשרית — ומנקודת־ראות היסטורית גם מוצדקת יותר — התגשמותה של המגמה האחרת, דווקא משום כך אנו עקשנים וקשי־עורף במאמצינו, דווקא משום כך אנו סבורים שצריך לעשות הכל כדי לקבוע את ההתפתחות החדשה הזאת בקואורדינטות ההיסטוריות של ימינו.